

УДК 342.95(477)

М.А. КОПНЯК,

Львівський університет бізнесу та права

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПРИНЦИПУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ АПЕЛЯЦІЙНИХ СУДДІВ УКРАЇНИ

Ключові слова: незалежність, принцип, принцип незалежності, суддя, теоретичний аспект, практичний аспект

Курс на розбудову правової держави поставив перед Україною після проголошення її незалежності цілу низку складних завдань, частина яких не отримала повноцінного вирішення і на теперішній час. Зокрема це стосується системи правосуддя України, яка була та все ще залишається на сьогодні слабким місцем механізму нашої держави. Надзвичайна важливість вирішення даного питання обумовлена тим, що саме судова гілка влади виступає однією із ключових гарантій панування в країні правової справедливості та законності, без ствердження яких подальша демократизація українського суспільства та належний розвиток його правових підвалин неможливі. Серед інших проблемних аспектів функціонування вітчизняної системи правосуддя, які так і не отримали конструктивного розв'язання, незважаючи на низку реформ проведених в Україні у цій сфері за роки незалежності, особливе місце займає питання забезпечення незалежності суддів.

Дослідженню окремих аспектів незалежності суддів апеляційних судів України присвячувалась увага у наукових працях: В.Ф. Бойка, В.Д. Бринцева, М.В. Василевич, О.Б. Горової, Ю.М. Грошевого, Т.М. Добровольської, А.М. Колодія, О.М. Ларіна, В.Т. Маляренка, О.В. Марцеляка, М.М. Михеєнка, Л.М. Москвич, В.Т. Нора, І.Л. Петрухіна та інші. Однак, єдиного комплексного дослідження зазначеної проблематики так проведено і не було. Саме тому метою статті є: визначити сутність та зміст принципу незалежності суддів апеляційних судів України

Незалежність судової влади України загалом і суддів зокрема, наголошують А.П. Рачинський и А.В. Огілько, є однією з вагомих демократичних засад суспільства, реалізація якої – важлива умова побудови правової держави [1]. Н.М. Шульгач зазначає, що найважливішою передумовою утвердження верховенства права та основною гарантією здійснення справедливого судочинства є принцип незалежності суддів. Крім того, цей принцип є важливою ознакою правової держави, в якій кожен громадянин має право на захист своїх прав і свобод повноважним, незалежним, неупередженим і об'єктивним судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [2]. П. Пилипчук також цілком справедливо наголошує на тому, що незалежність судової влади у цивілізованому світі визнається найголовнішою гарантією якісного і справедливого захисту Конституції та її цінностей, забезпечення законності та правопорядку, підтримання стабільності в державі, об'єктивного і неупередженого правосуддя, належної захищеності громадянина і його прав [3].

Слід відмітити, що про необхідність забезпечення незалежності судів неодноразово зазначалося у офіційних правових документах концептуального та стратегічного характеру. Так, наприклад, у Концепції судово-правової реформи від 28.04.1992 р. № 2296–ХІІ було записано, що головною метою судово-правової реформи і формування незалежної судової влади є перебудова судової системи, створення нового законодавства, вдосконалення форм судочинства. В ході реформи необхідно: шляхом ефективного розмежування повноважень гарантувати самостійність і незалежність судових органів від впливу законодавчої і виконавчої влади; реалізувати демократичні ідеї правосуддя, вироблені світовою практикою і наукою; створити систему законодавства про судоустрій, яке б забезпечило незалежність судової влади; поступово здійснити спеціалізацію судів; максимально на-

близити суди до населення; чітко визначити компетенцію різних ланок судової системи; гарантувати право громадянина на розгляд його справи компетентним, незалежним і неупередженим судом [4]. У «Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки» від 20.05.2015 р. № 276/2015 закріплено, що її метою є визначення пріоритетів реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципу верховенства права та забезпечення функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейським цінностям та стандартам захисту прав людини [5].

Однак практична реалізація проголошених у цих та інших документах намірів щодо посилення незалежності суддів залишає бажати кращого. З цього приводу цілком справедливо відмічав П. Пилипчук: «...не можна сказати, що зрозуміла в будь-якій демократичній країні, аксіома про те, що держава не може бути демократичною і правовою, якщо в ній не існує незалежного суду, сприймалася і сприймається в Україні легко та однозначно. Протягом багатьох років всі ми були свідками ігнорування українськими політиками ідей щодо розбудови незалежного суду, систематичних намагань принизити авторитет судової влади, відібрати у неї притаманні лише їй повноваження, фінансувати її в ручному режимі, не дати можливості зайняти їй достойне місце в системі органів державної влади» [3]. Юрист звернув увагу на те, що таке ставлення до судової влади та її сприйняття було характерним завжди, однак гучні заяви керівників держави про необхідність наповнення декларацій про самостійність судів та незалежність суддів реальним змістом, певні практичні кроки в цьому напрямку давали надію, що країна переросте цю дитячу хворобу і в решті решт судова влада дійсно стане незалежною. Разом із тим, події останніх місяців засвідчили марність таких очікувань. Політична криза, правовий нігілізм та очевидна неспроможність

суб'єктів політичного протистояння розв'язувати політичні проблеми належними засобами загострили наявні у сфері правосуддя проблеми, призвели до масштабного і безцеремонного втручання політиків у правосуддя [3]. Також вважаємо, що сьогодні судова влада не має належного захисту від втручання у її діяльність з боку правоохоронних та контрольно-наглядових органів виконавчої гілки влади.

Зрозуміло, що така ситуація є неприпустимою і вимагає термінового та конструктивного вирішення. Мусимо відмітити, що теоретики права вже давно звернули увагу на проблематику незалежності суддів, як основної гарантії якості та ефективності виконання судовою гілкою влади свого соціального призначення, зокрема її вивчали В.Ф. Бойко, А.П. Гель, В.Д. Бринцев, А.П. Рачинський, М.В. Василевич, О.Б. Горова, С.О. Короєд, Ю.М. Грошевой, І.О. Коресін, Т.М. Добровольська, О. Овчаренко та ін. Тим не менш, незважаючи на значну наукову увагу до означеного питання, ряд його аспектів все ще не отримали належного теоретичного обґрунтування. Зокрема, більш глибокого та змістовного вивчення потребують організаційно-правові аспекти забезпечення незалежності суддів апеляційних судів України. Саме тому метою даної статті є: з'ясувати сутність та зміст принципу незалежності суддів апеляційних судів України.

У словниковій літературі термін «незалежність» визначається як:

- відсутність залежності від кого- або чого-небудь;
- рішучість, самостійність у поведінці, діях, вчинках [6, с.760].

Отже, у загальному розумінні незалежність суб'єкта – це його реальна можливість самостійно, без зовнішнього впливу, приймати рішення, виходячи із своїх власних прагнень, інтересів та переконань. Однак при цьому слід враховувати, що таке тлумачення незалежності є доволі просторим, і на практиці зміст та обсяги даного поняття конкретизується та уточнюється відповідними умовами і обставинами, в яких воно застосовується.

Що ж безпосередньо незалежності судів та суддів, то на сторінках правової літератури висловлюється з цього приводу ціла низка точок зору. Так, С.С. Аскеров вважає, що незалежність судді – це його становище як професійного діяча та посадової особи органу державної влади, яке визначає права та обов'язки суддів як під час здійснення судочинства, так і їх взаємовідносини з суб'єктами процесуальної діяльності, іншими органами влади, їх посадовими особами та громадянами тощо [7, с.174].

І.Є. Марочкін, Н.В. Сібільова та В.П. Тихий пишуть, що суд як носій судової влади виконує свою діяльність незалежно від законодавчої чи виконавчої влади. Судді під час здійснення судочинства незалежні та підкорюються лише закону. Принцип незалежності суддів передбачає незалежність: (а) від впливу й думки різних органів державної влади й управління, посадових осіб, громадських організацій, партій чи рухів, засобів масової інформації, окремих громадян; (б) від вищих судів; (в) від висновків слідчого, прокурора та інших осіб; (г) у самому суді, зокрема, незалежність народних засідателів і присяжних від суддів, а суддів – від головуючого (тобто можливість кожного з суддів і народних засідателів вільно брати участь у дослідженні доказів, обговоренні і прийнятті рішень за своїм переконанням, їх невідповідність будь-кому); (д) суддя не зобов'язаний давати будь-які пояснення по суті розглянутих справ або справ, які знаходяться у його провадженні, а також давати їх будь-кому для ознайомлення не інакше як у випадках і порядку, передбачених законом. [8]

З позиції М.С. Строговича принцип незалежності суддів полягає у незалежності останніх від будь-якого стороннього впливу та обов'язок вирішити справу у відповідності зі своїм переконанням, при підкоренні тільки закону [9, с.162]. На думку М.Д. Савенко незалежність суддів слід розуміти як систему політичних, соціально-економічних, ідеологічних, правових заходів, що забезпечують самостійне, неупереджене і справедливе розв'яз-

ання конфлікту, вирішення спірного правового питання суддею за своїм внутрішнім переконанням на підставі закону без будь-якого стороннього втручання у здійснення правосуддя, ефективний захист прав і свобод людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтереси; суспільства і держави [10, с.99].

М.А. Погорецький та О.Г. Яновська, розглядаючи гарантії незалежності суддів, зазначають, що суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права. Втручання в діяльність судді із здійснення правосуддя забороняється і тягне відповідальність, установлену законом. При здійсненні правосуддя судді повинні підтверджувати гарантовану Конституцією та законами України незалежність і самостійність судів, підвищувати авторитет судової влади, забезпечувати обов'язковість судових рішень шляхом справедливого, неупередженого і своєчасного розгляду та вирішення судових справ, дотримуватися присяги судді, вживати заходів належного правового реагування на факти тиску на них, втручання в судову діяльність і на інші протиправні посягання на правосуддя [11].

В.М. Семенов вважає, що незалежність суддів проявляється в розгляді справи на основі закону, матеріалів справи, внутрішнього суддівського переконання та соціалістичної правосвідомості [12, с.50]. М.В. Василевич вважає, що незалежність суддів полягає в їх самостійності, не пов'язаності при здійсненні правосуддя будь-якими обставинами та іншою, крім закону, волею [13, с.9].

П.В. Шумський, розмірковуючи про незалежність суддів, доходить висновку, що вона забезпечується: 1) встановленим законом порядком їх обрання, зупинення їх повноважень та звільнення з посади; 2) особливим порядком присвоєння військових звань суддям військових судів; 3) передбаченою законом процедурою здійснення правосуддя; 4) таємни-

цею прийняття судового рішення і заборонаю її розголошення; 5) заборонаю під загрозою відповідальності втручання у здійснення правосуддя; 6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді; 7) правом судді на відставку; 8) недоторканністю суддів; 9) створенням необхідних організаційно-технічних та інформаційних умов для діяльності судів, матеріальним і соціальним забезпеченням суддів відповідно до їх статусу; 10) особливим порядком фінансування судів; 11) системою органів судового самоврядування [14, с.27].

З точки зору Н.М. Шульгач, під принципом незалежності суддів слід розуміти передбачену чинним законодавством фундаментальну засаду, яка передбачає здійснення судьями процесуальної діяльності без будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Правознавець зазначає, що розглянутий принцип є двоєдиним. Незалежність суддів при здійсненні правосуддя обов'язково передбачає їх підпорядкування тільки закону, інакше вона може привести до беззаконня і свавілля. Тому, чим повніше і точніше в процесуальному законі регламентована діяльність суддів з розгляду і вирішення судових справ, тим більше гарантії від свавілля. Суддя вирішує справи на підставі закону, відповідно до своєї правосвідомості, в тих умовах, що виключають сторонній вплив на нього. Без належного забезпечення принципу незалежності суддів не можна повною мірою реалізувати інші принципи правосуддя та забезпечити ефективний судовий захист прав і свобод людини і громадянина [2].

На офіційному рівні принцип незалежності суддів закріплено у статті 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII, відповідно до якої здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права. Звернення до суду громадян, організацій чи посадових осіб, які відповідно до закону не є учасниками судового процесу, щодо розгляду конкретних справ судом не розгля-

даються, якщо інше не передбачено законом. Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою дискредитації суду або впливу на безсторонність суду, заклики до невиконання судових рішень забороняються і мають наслідком відповідальність, установлену законом. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи повинні утримуватися від заяв та дій, що можуть підірвати незалежність судової влади. Для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів відповідно до цього Закону діє суддівське самоврядування [15]. Крім того, у статті 48 цього ж Закону передбачено, що суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права. Втручання у діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і має наслідком відповідальність, установлену законом. Суддя не зобов'язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у його провадженні, крім випадків, установлених законом. Незалежність судді забезпечується: 1) особливим порядком його призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень; 2) недоторканністю та імунітетом судді; 3) незмінюваністю судді; 4) порядком здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення; 5) заборонаю втручання у здійснення правосуддя; 6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді; 7) окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом; 8) належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді; 9) функціонуванням органів суддівського врядування та самоврядування; 10) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів

його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту; 11) правом судді на відставку [15].

Таким чином, з викладеного видно, що серед дослідників немає однастайності щодо визначення сутності принципу незалежності суддів. Крім того, ряд дослідників, характеризуючи сутність даного принципу, веде мову не стільки про його природу, скільки про ствердження та забезпечення реалізації даного принципу. На нашу думку, розкриваючи сутність та зміст принципу суддів апеляційних судів України, необхідно враховувати його теоретичний та практичний аспекти. Відповідно до першого, означений принцип – це заснована на закономірностях суспільного розвитку, науково обґрунтована фундаментальна ідея, що покладається в основу правового статусу судді апеляційного суду. Змістом цієї ідеї є сукупність імперативних вимог, відповідно до яких зорганізується та проводиться діяльність професійних суддів Апеляційних судів. Що стосується практичного аспекту незалежності суддів апеляційних судів України, то його зміст складає сукупність політичних, організаційно-правових, соціально-економічних та інших заходів, спрямованих на унеможливлення будь-якого незаконного як внутрішнього організаційного, так і зовнішнього тиску на суддю під час виконання ним свого функціонального призначення. Незалежність суддів апеляційних судів – це не їх особисті привілеї, а необхідна умова якісного здійснення ними правосудної діяльності. У зв'язку із цим принцип забезпечення незалежності не лише зобов'язує інших суб'єктів утримуватися від втручання у роботу судді, але й вимагає від самих суддів своєчасно, у порядку передбаченому законодавством, реагувати на прояви такого втручання. Зокрема, у статті 48 Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402–VIII чітко записано, що суддя зобов'язаний звернутися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рачинський А. П. Незалежність суддів як передумова функціонування самостійної й авторитетної судової влади, що відповідає європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини / А. П. Рачинський, А. В. Огилюк // Вісник Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Сер.: Державне управління. – 2016. – № 1. – С. 66–74.
2. Шульгач Н. М. Поняття та сутність принципу незалежності суддів / Н. М. Шульгач // Наукові записки Львівськ. ун-ту бізнесу та права. – 2011. – Вип. 6. – С. 227–230
3. Пилипчук П.. Про стан виконання в державі Конституції і законів України щодо забезпечення самостійності судів та незалежності суддів / П. Пилипчук [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://court.gov.ua/969076/45657895564346657>.
4. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні»: від 28.04.1992 р., № 2296–XII [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2296-12>.
5. Указ Президента України «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки»: від 20.05.2015 р., № 276/2015 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 41. – Ст. 1267.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укладач та гол. редактор В. Бусел – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2006. – 1728 с.
7. Аскеров С. С. Принцип незалежності і недоторканності суддів у кримінальному процесі України та Азербайджану (порівняльно-правове дослідження): дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Аскеров С. С. – Київ, 2008. – 199 с.
8. Організація судових та правоохоронних органів : підручник [для студентів юрид. спеціальностей вищих навч. закладів] / [І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, В. П. Тихий та ін.] ; за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. – Х. : Одісей, 2007. – 528 с.

9. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / Строгович М. С. – М. : Наука, 1968. – Т. 1. – 470 с.
10. Савенко М. Д. Незалежність суддів та її правове забезпечення / Савенко М. Д. // Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару (м. Харків, 30–31 берез. 2005 р.) / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. – Х. ; К. : ЦНТ «Гопак», 2006. – С. 98–110.
11. Судоустрій України : підручник / за ред. М. А. Погорецького, О. Г. Яновської. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 344 с.
12. Семенов В. М. Суд и правосудие в СССР / Семенов В. М. – М. : Юрид. лит., 1984. – 320 с.
13. Василевич М. В. Конституційно-правові гарантії незалежності судової влади: теорія та практика реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / М. В. Василевич. – Київ, 2010. – 17 с.
14. Шумський П. В.. Судові і правоохоронні органи України : опорний конспект лекцій / П. В. Шумський. – Тернопіль : ЛІЛЕЯ, 2000. – 186 с.
15. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» : від 02.06.2016 р., № 1402–VIII // ВВР України. – 2016. – № 31. – Ст. 545.

Копняк М. А. Сутність та зміст принципу незалежності суддів апеляційних судів України / М. А. Копняк // Форум права. – 2017. – № 1. – С. 71–76 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_1_14.pdf

Наголошено, що розкриваючи сутність та зміст принципу суддів апеляційних судів України необхідно враховувати його теоретичний та практичний аспекти. Доведено, що принцип забезпечення незалежності не лише зобов'язує інших суб'єктів утримуватися від втручання у роботу судді, але й вимагає від самих суддів своєчасно, у порядку передбаченому законодавством, реагувати на прояви такого втручання.

Копняк М.А. Сущность и содержание принципа независимости судей апелляционных судов Украины

Отмечено, что раскрывая сущность и содержание принципа судей апелляционных судов Украины необходимо учитывать его теоретический и практический аспекты. Доказано, что принцип обеспечения независимости не только обязывает других субъектов воздерживаться от вмешательства в работу судьи, но и требует от самих судей своевременно, в порядке, предусмотренном законодательством, реагировать на проявления такого вмешательства.

Kopnyak M.A. The Essence and Content of the Principle of Independence of Judges of Appellate Courts Ukraine

Emphasized that revealing the nature and content of the principle of appellate court judges Ukraine should take into account its theoretical and practical aspects. It is proved that the principle of independence not only oblige other subjects to refrain from interfering in the work of judges, but also requires the judges themselves in time, in the manner prescribed by law, to respond to manifestations of such interference.